

О. Д. Могилів, К. І. Панченко, С. В. Руденко

КУРГАН РАННЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ БІЛЯ МОТРОНИНСЬКОГО ГОРОДИЩА

Стаття присвячена публікації матеріалів передскіфського кургану 97 в околицях Мотронинського городища в Потясминні, що містив впускне скіфське поховання.

Ключові слова: курган, поховання, доскіфський час, скіфський період, озброєння, посуд, Дніпровський Правобережний Лісостеп.

У 2019 р. Скіфська Правобережна експедиція, організована Інститутом археології НАН України та Історико-культурним заповідником «Чигирин», провела дослідження курганів неподалік Мотронинського городища в Потясминні. Всі розкопані насипи були споруджені у передскіфський час. А **курган 97**, якому присвячено цю роботу, містив ще й впускне захоронення середньоскіфського періоду.

Курганна група, де відбулись роботи, знаходилась в Холодноярському лісовому масиві за 1,5 км на південний захід від Мотронинського городища, і є віддаленішою за раніше досліджені насипи. Некрополь розташований переважно на великому вкритому лісом мисові, що простягається зі сходу на захід, а з півдня та півночі обмежений глибокими залісненими ярами.

Висота кургану 97 — 0,65 м, діаметр 9,8 м (північ—південь) — 8,8 м (захід—схід). Поверхня поросла підліском та травою. Верхній шар, завтовшки до 20 см складався з сірого лісового ґрунту, що містив багато коренів. Нижче йшов перемішаний, внаслідок пограбувань та здійснення впускного захоронення, сіроземно-супісковий ґрунт. Далі — сильно поруйнований прокопами шар де переважали глиняно-піскові конкреції, за наявності й сірозему. Глиняно-пісковий материк на глибині 1,3 м

© О. Д. МОГИЛОВ, К. І. ПАНЧЕНКО, С. В. РУДЕНКО, 2021

від вершини насипу. Курган містив поховально-поминальний комплекс доскіфського часу. А також — впускне поховання середньоскіфського періоду, що супроводжувалося двома боковими покладаннями посудин (рис. 1; 2).

ПЕРЕДСКІФСЬКИЙ ПОХОВАЛЬНО-ПОМИНАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС

Він виявлений під центром кургану. Можна припускати, що спочатку поховально-поминальні дії на честь похованого були здійснені на стороні. Виходячи з окремих знахідок вуглинок та печини в насипі, можна говорити про вогняні ритуали, що проводились при цьому. Здійснено тризну, в ході якої відбулося споживання м'яса худоби та трапеца із посуду, який, вірогідно, після цього розбили. Судячи з кількості посудин, у поминанні брала участь значна кількість людей. Після цього, частину решток тризни (фрагменти посудин в абсолютній більшості не підходять одна до одної) та рештки від м'ясної їжі (встановлено кістки дорослих особин бика свійського, коня та свині¹) було принесено на місце кургану, залишено тут і перекрито насипом. Особливо вражає кількість фрагментів ліпного керамічного посуду (1) під курганом (понад півтисячі), що за насиченістю нагадує культурний шар поселення. Про те, що маємо справу, все ж, не зі спорудженням кургану на місці селища, говорить концентрація кераміки в центральній частині насипу, тоді як до периферії її кількість зменшується, а в півніжжї насипу вона зовсім відсутня. Доказом є й відсутність значного скупчення кераміки в сусід-

1. Визначення Т. В. Бітківської (Інститут археології НАН України).

ЗНАХІДКИ

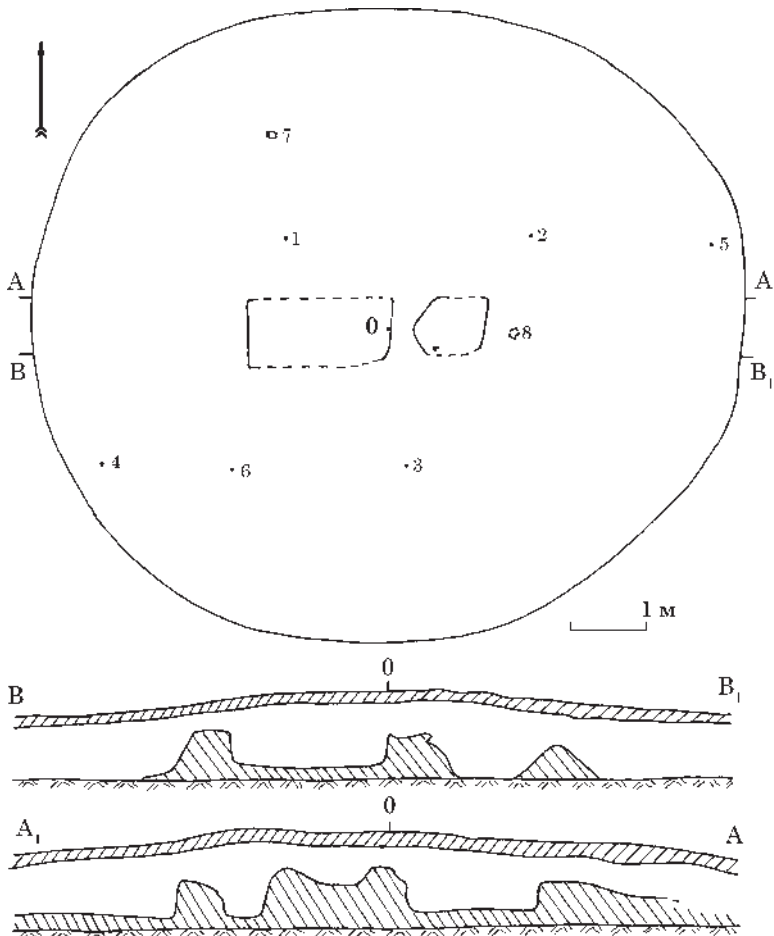

Рис. 1. Мотронинське городище, курган 97, план: 1, 2 — бронзові бляшки; 3 — фрагмент залізного предмета; 4, 5 — наконечники стріл; 6 — залізний ніж; 7 — розвал горщика; 8 — розвал миски

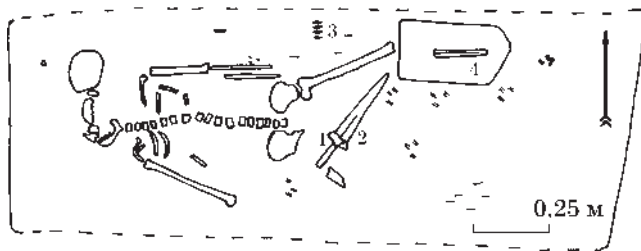

Рис. 2. Впускне поховання середньоскіфського часу: 1 — меч; 2 — ніж; 3 — наконечники стріл; 4 — кам'яна плита

ньому насипі 100, дослідженому того ж року. Окрім посуду, на місце кургану були принесені кружечки зі стінок посудин (2, 3), прясла (4—6), окремі вуглини та печина, чисельні кістки тварин. А також — дві дволопатеві стріли (7, 8) та пара бляшок з петлею на звороті, виготовлених з бронзи (9, 10). А з ними — два залізних ножі (11, 12) та кам'яний предмет з заглибленням всередині (13). Певного порядку в покладанні речей, окрім того, що вони знайдені в центральному секторі кургану, в його нижніх шарах, не спостерігалось. Через впускне поховання та грабницькі прокопи, частина знахідок потрапила в верхню частину насипу.

1. Комплекс керамічного ліпного посуду з кургану. Серед фрагментів посудин переважають уламки кухонної кераміки. Горщики тюльпаноподібного профілю оздоблені наліпним валиком з защипами та втисненнями — по корпусу, та проколами — під вінцями (рис. 1; 2: 1—3; 5: 1—7). У низці випадків такий декор доповнюється ще й защипами по верху (рис. 4: 4—11), або — навскісними втисненнями паличкою там (рис. 4: 12). Цікавий фрагмент горщика (рис. 4: 9), на якому під верхом спочатку були нанесені наколи зсередини. Згодом, майстер змінив свій намір. Наколи було затерто а вище по корпусу зроблено наскрізні проколи. Іншим, менш чисельним, типом оздоблення є самі защипи по вінцях (рис. 4: 13, 14). По корпусу горщики, окрім наліпного валику (рис. 5: 1—7), зрідка оздоблювались смугою втиснень, зроблених паличкою (рис. 5: 10—13). На одному з фрагментів, схоже, бачимо приклад коли кінці цієї орнаментальної смуги (як і у випадках з наліпним валиком) заходять один за інший (рис. 5: 13). Два уламки тулубу горщика оздоблені пальцевими втисненнями (рис. 5: 8, 9). Лише один фрагмент належить горщику, декорованому проколами та валиком із защипами під верхом (рис. 6: 1). Відомі й не оздоблені вінця горщиків, чи мініатюрних посудин, вигнуті назовні (рис. 6: 2—5). Значною є добірка денців від горщиків (рис. 6: 6—13; 7).

Серед мисок (рис. 8; 9) трапляються вінця, що прямо підносяться вгору (рис. 8: 1, 2). Іноді вони потовщені (рис. 9: 4). Відомі й фрагменти посудин з поволі розкритим верхом (рис. 8: 10; 9:

7). Втім, найбільше уламків належать мискам із загнутими всередину вінцями, з різноманітними потовщеннями (рис. 8: 3—9; 9: 1—3; 5, 6). Зібрані й денця таких посудин (рис. 9: 8, 9).

Оздоблення мисок представлене наколами під верхом, що утворюють ззовні «перлини» (рис. 8: 2); защипами по вінцях (рис. 8: 5); бічними виступами по верху (рис. 8: 4, 7), які іноді доповнюються врізним орнаментом (рис. 8: 9; 9: 1). Втім, частіше різьблений декор подано самостійно. Переважають паралельні косі лінії, чи навскісні смуги, що формують кут (рис. 8: 8; 9: 2, 4, 6, 7). Відомі також канелюри по верху мисок (рис. 9: 3).

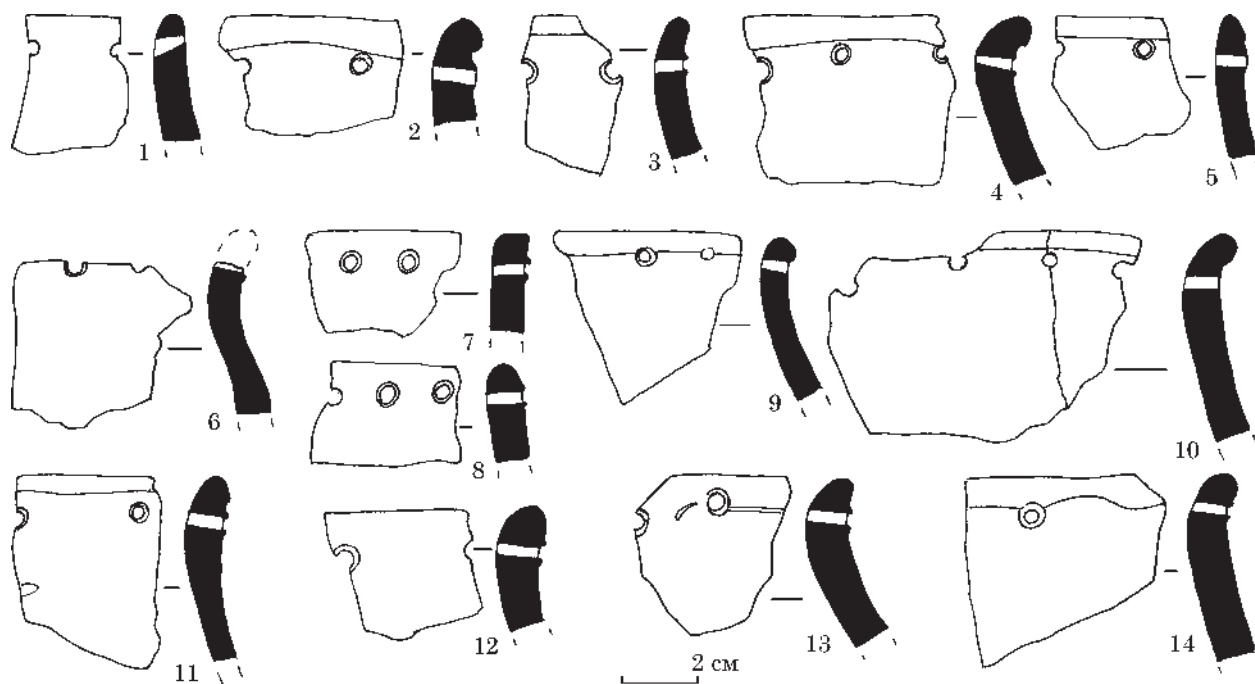

Рис. 3. Вівця горщиків з передскіфського комплексу

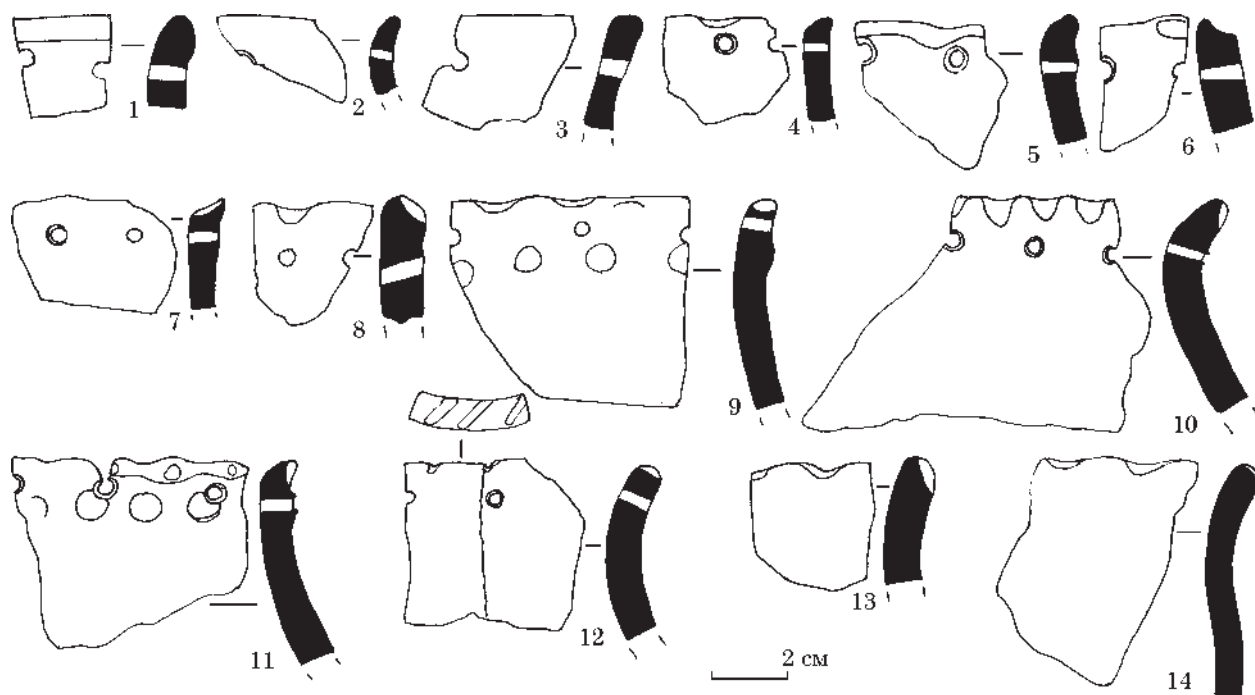

Рис. 4. Фрагменти передскіфських горщиків з кургану

Невеликим корчагам (?) належать фрагменти прикрашені круглим виступом (утвореним втискуванням зсередини), а також — поперечним наліпом зі смугою візного геометричного орнаменту нижче (рис. 10: 1, 2). Кубку міг належати лощений уламок із оздобленням з косих рисок між двома горизонтальними лініями (рис. 10: 3). До цього типу посудин відноситься й фрагмент дна з «ямкою» посередині (рис. 10: 8). Серед столового посуду широко представлені лощені черпаки, значна частина яких — з геометричним декором.

Відомі їх сплюснені в перетині ручки з упором зверху, який має катушкоподібну форму. Вони оздоблені навкісною смугою з рисок, чи паралельними лініями, що формують хрест (рис. 10: 4—6). Виявлено фрагмент черпака з округлим тулубом, та відігнутим назавні верхом (рис. 10: 7). Орнамент, окрім згаданих прикладів, представлений різновидами з візної решітки, поверх якої йде смуга навкісних цяток або штампованих кружечків (рис. 10: 7, 11). Трапились хресто-подібні фігури з круглим штампом, вкладені в

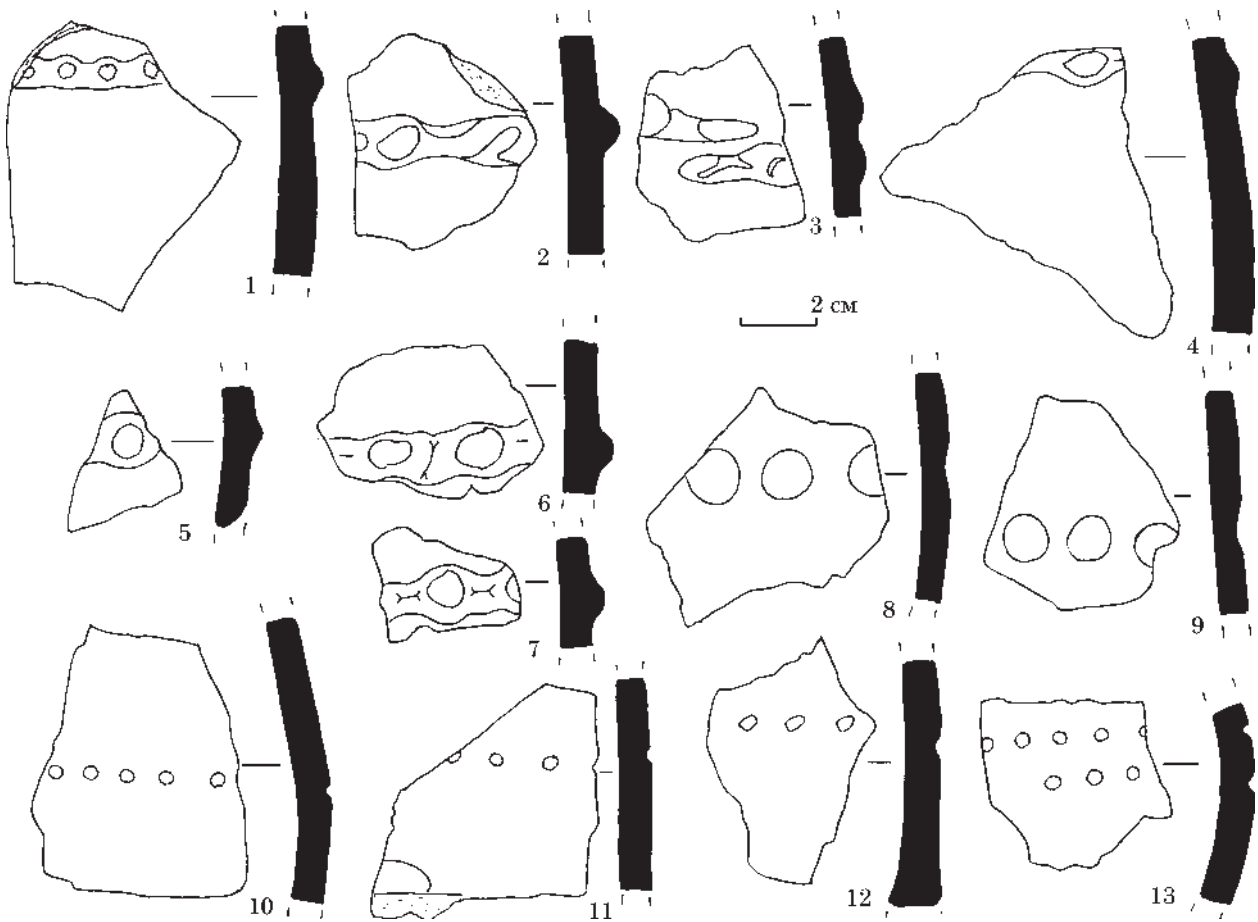

Рис. 5. Стінки доскіфських горщиків з кургану 97

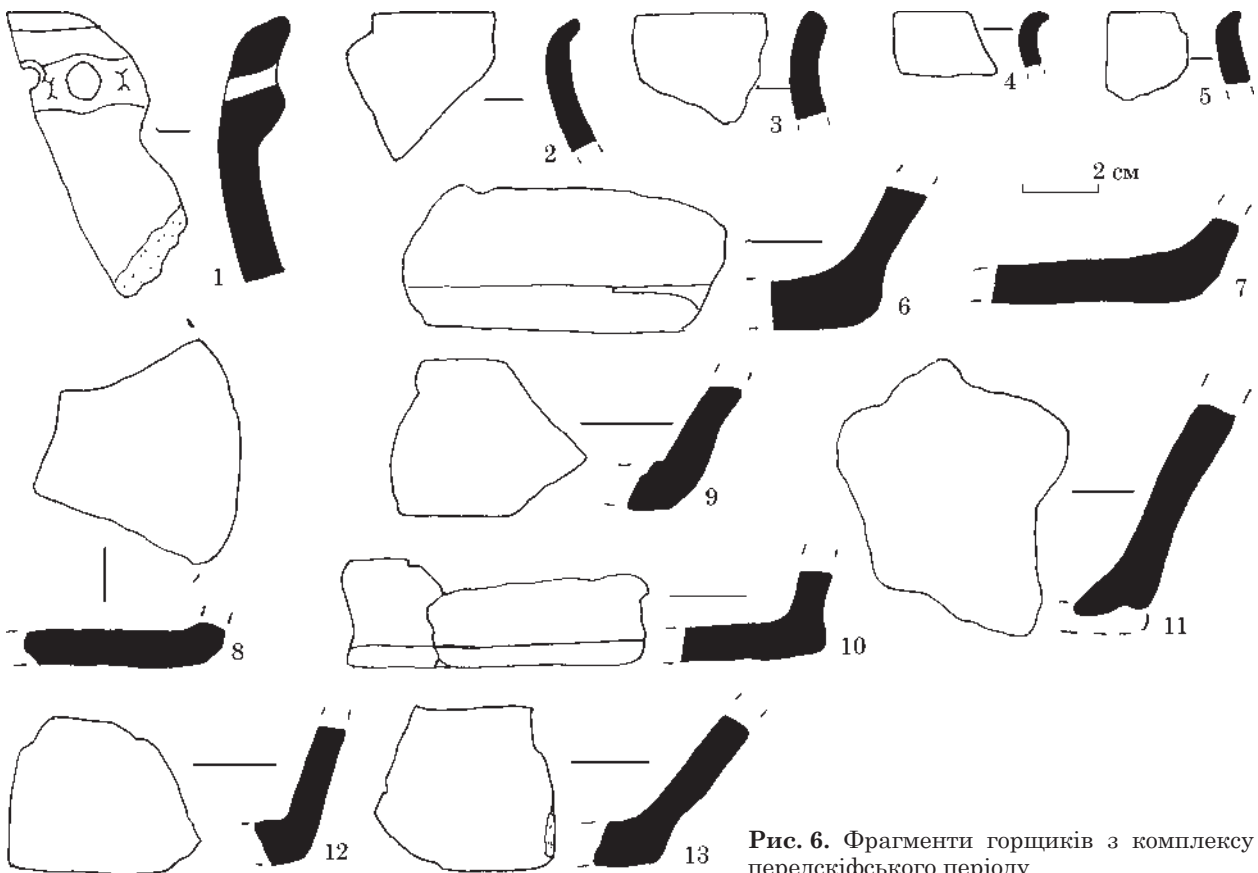

Рис. 6. Фрагменти горщиків з комплексу передскіфського періоду

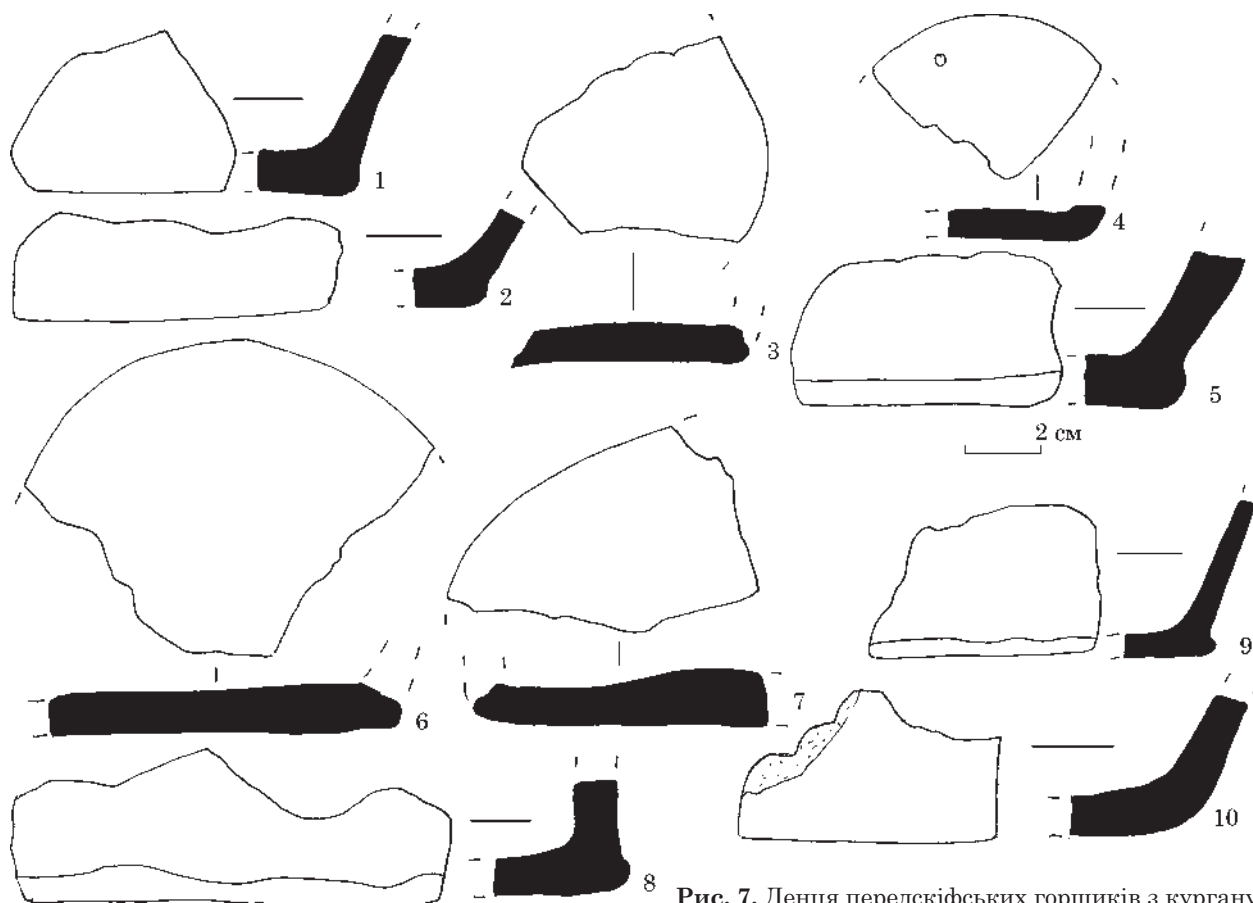

Рис. 7. Денця передскіфських горщиків з кургану

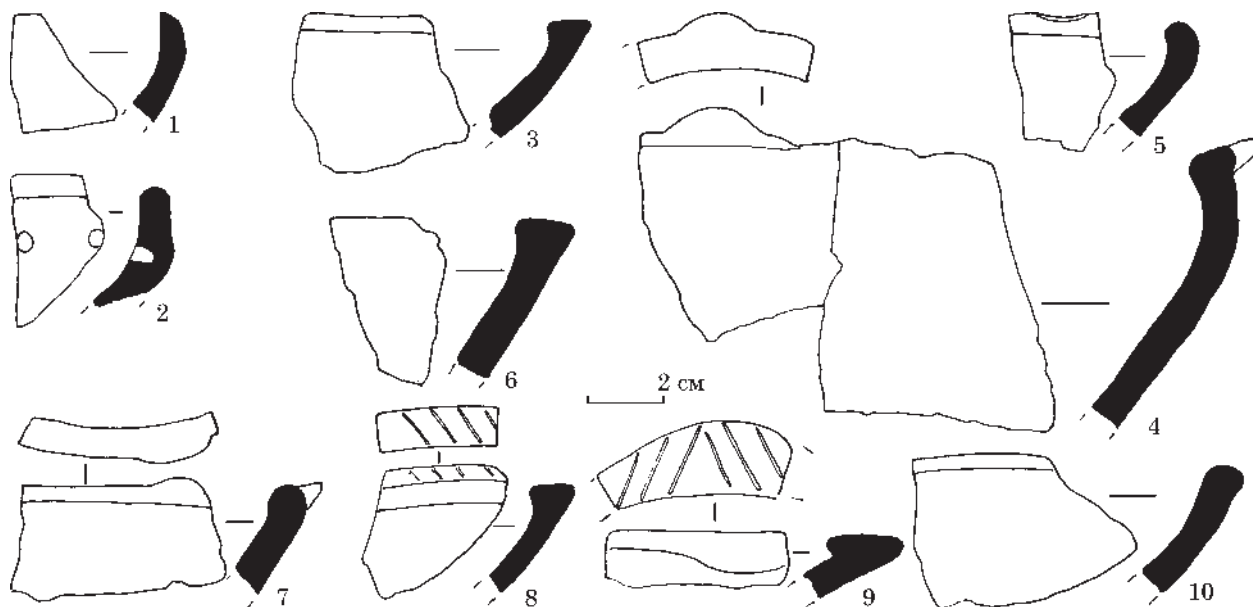

Рис. 8. Миски з кургану 97

орнаментальне поле між горизонтальними лініями (рис. 10: 10). Найвнй трикутні мотиви у такій горизонтальній смузі (рис. 10: 9, 12).

У комплексі виявлена й мініатюрна прямо-стінна посудинка, заввишки 4,2 см, з діаметром дна — 4,8 см (рис. 11: 1).

2, 3. Кружечки зі стінок горщиків (рис. 11: 5, 6). Діаметри 3,0 і 3,4 см, товщина 1,0 і 0,9 см відповідно. Більший — фрагментований, на

ньому помітно заглиблену протерту лінію. Вірогідно, тут точили лезо якогось предмета.

4. Керамічне прясло асиметрично-біконічної форми з отвором посередині. Вціліла половина виробу. Діаметр — 4 см, висота — 1,7 см, діаметр отвору — до 0,9 см (рис. 11: 2).

5. Фрагмент біконічного керамічного прясла заввишки 1,6 см (рис. 11: 3).

6. Округло-біконічне керамічне прясло діа-

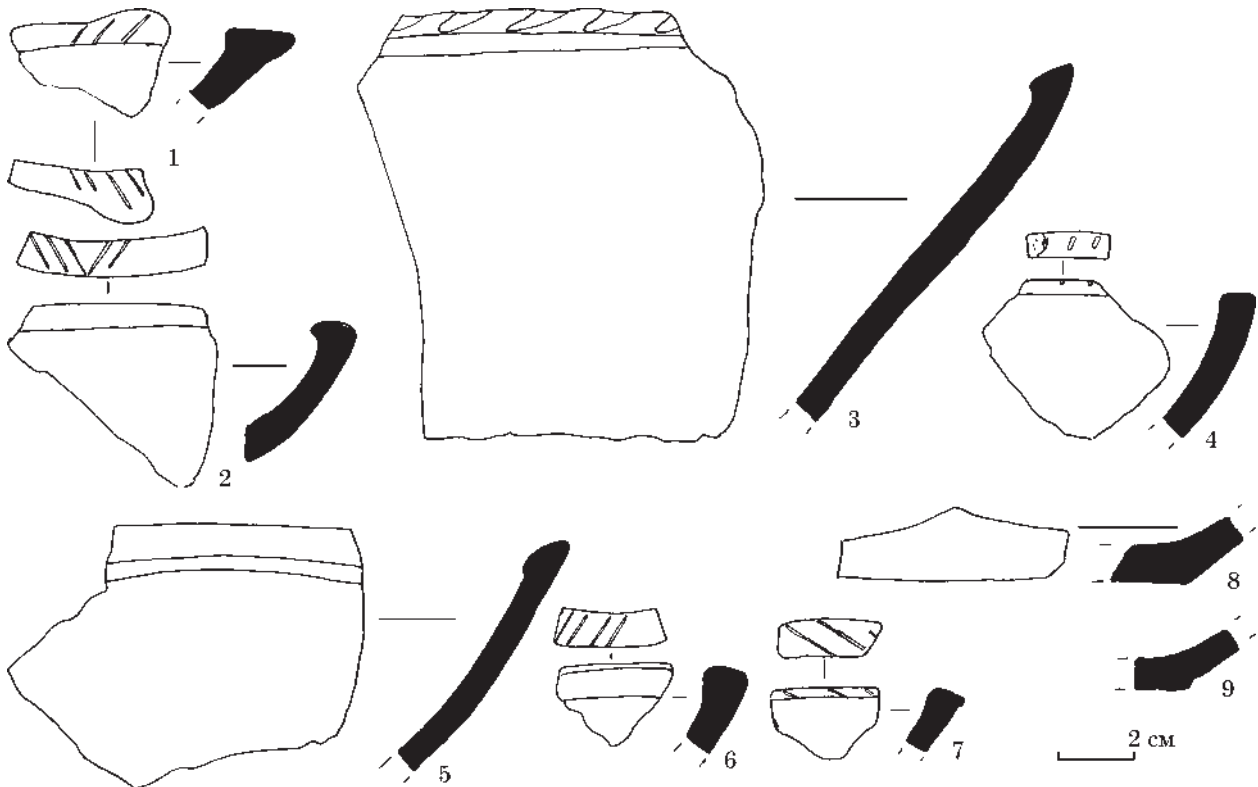

Рис. 9. Фрагменти доскіфських мисок з кургану

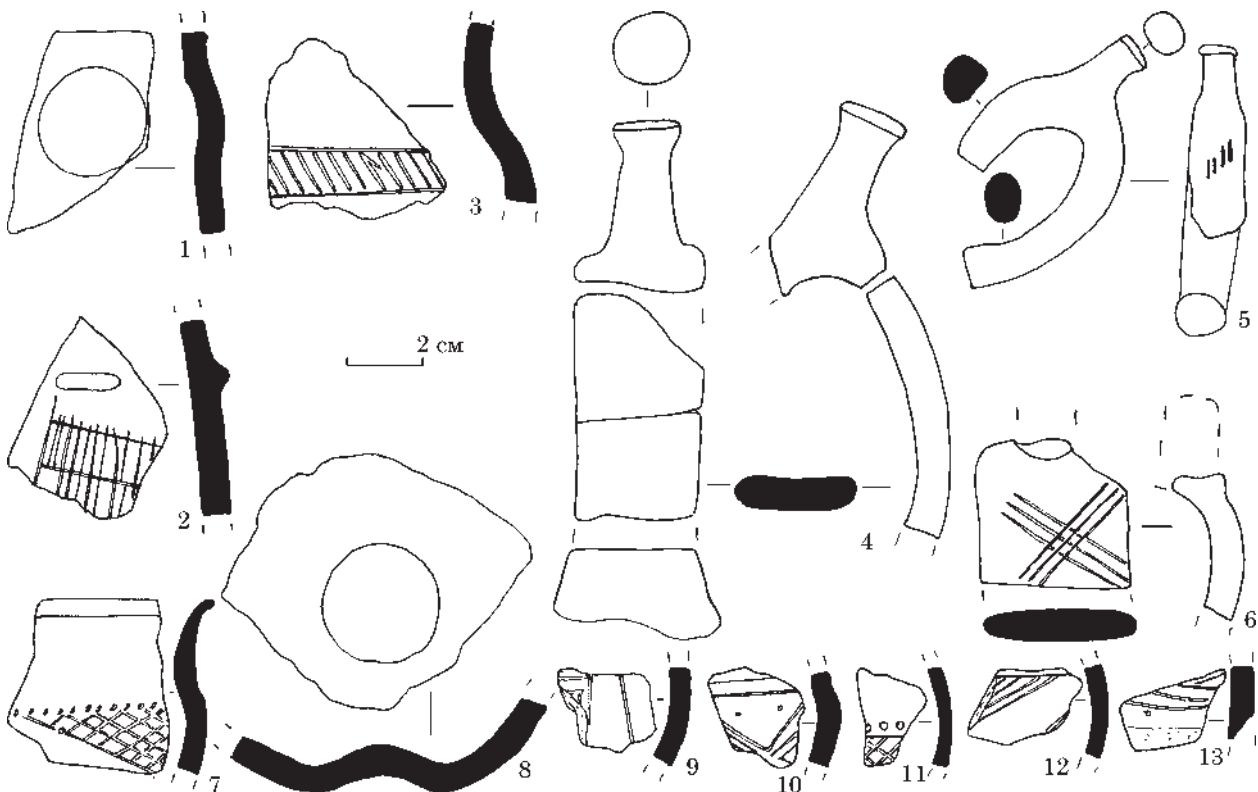

Рис. 10. Столовий передскіфський посуд з кургану 97

метром — 2,1 см, заввишки — 1,4 см, з діаметром отвору — 0,4 см (рис. 11: 4).

7. Бронзовий дволопате́вий довгвтульча́стий наконечник стріли новочеркаського типу. На втулці з одного боку нижче голівки — мітка: по-

перечна лінія, з невеликим виступом вперед. Довжина — 4,7 см, довжина голівки — 2,4 см, її ширина — 1,2 см, діаметр втулки — 0,6 см (рис. 11: 7).

8. Бронзовий дволопате́вий втульча́стий наконечник стріли. Предмет фрагментований.

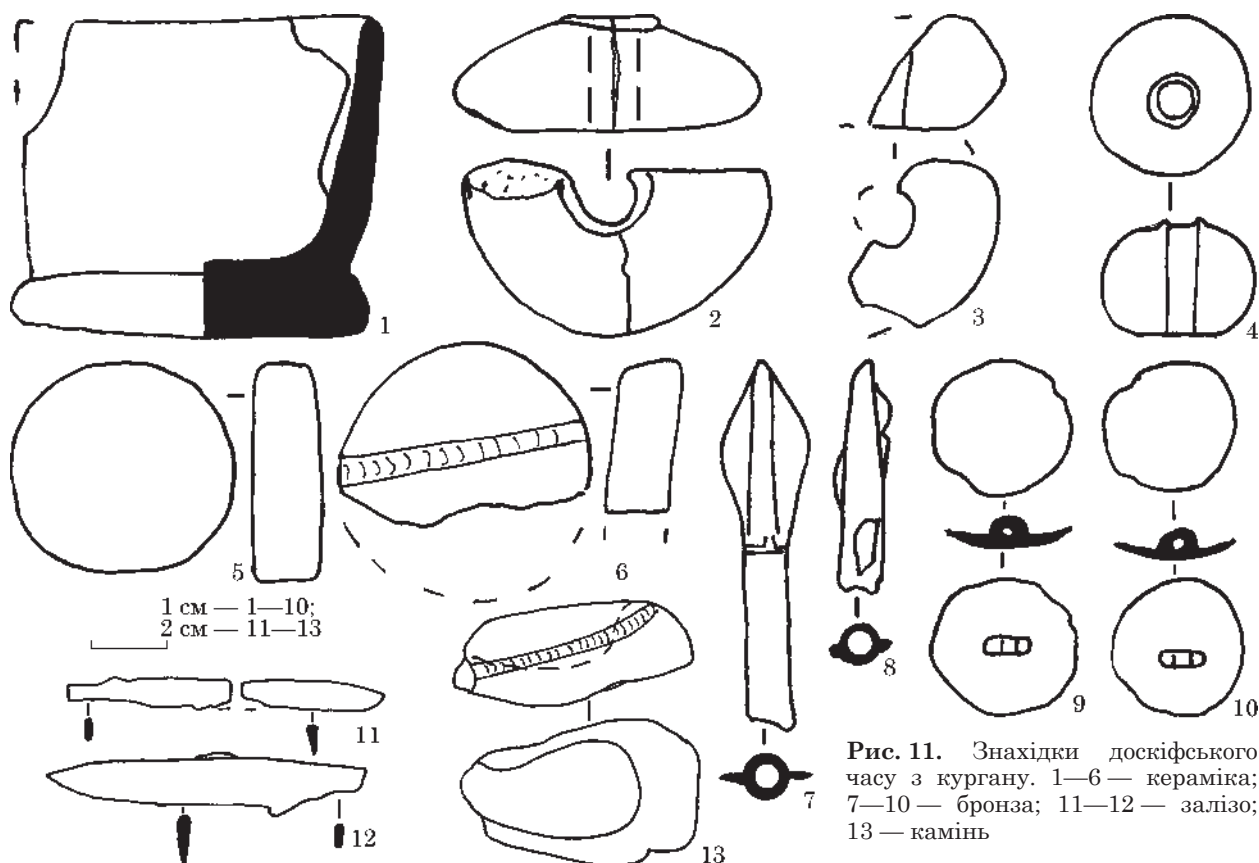

Рис. 11. Знахідки доскіфського часу з кургану. 1—6 — кераміка; 7—10 — бронза; 11—12 — залізо; 13 — камінь

Краї лопатей та низ втулки втрачено. Вціліла довжина — 3 см (рис. 11: 8).

9—10. Бронзові круглі парні бляшки з невеликою петлею на звороті. Щиток ледь опуклий, діаметром до 1,8 см, завтовшки — до 1 мм. Петля заввишки — 0,3 см, завдовжки — 0,5 см, завширшки — 0,2 см. Діаметр її отвору — до 0,2 см (рис. 11: 9, 10).

11. Залізний черешковий ніж. Спинка поволі вигнута. Довжина 7,9 см, ширина леза — до 0,9 см, його довжина — 6 см (рис. 11: 11).

12. Залізний черешковий ніж. Спинка вигнута. Довжина вцілілої частини (втрачено край черешка) — 8,3 см, товщина — до 0,5 см. Ширина леза — 1,4 см, його довжина — 6,7 см (рис. 11: 12).

13. Кам'яний «ложкоподібний» предмет. Зверху заглиблення, через що за формою даний артефакт нагадує лячку, втім сліди металу всередині не простежуються. Збоку — поздовжня лінія від заточки металевих предметів. Якщо головним призначенням цього інструменту було саме точіння, то згадана впадина могла служити для фіксації пальця. Довжина предмету — 6,1 см, ширина — до 3,9 см, товщина — до 2,5 см (рис. 11: 13).

ВПУСКНЕ ПОХОВАННЯ СЕРЕДНЬОСКІФСЬКОГО ПЕРІОДУ

Захоронення здійснене західніше центру кургану 97 (рис. 1, 2). З ним пов'язані закопування в курган ліпного горщика (14) — на північ від поховання, та кружальної (15) й ліпної

мисок (16) — східніше могили.

Небіжчика було покладено в ямі неправильно-прямокутної форми (близької до трапеції), орієнтованої довгою віссю з заходу на схід (рис. 2). Антропологічно, вік та стать покійного, через поганий стан кісткових решток, встановити важко. Припустимо, це міг бути підліток чи дорослий індивід¹. Інвентар відповідає чоловічому похованню. Довжина могили — 1,89—2,16 м, ширина — 0,7—0,82 м, глибина від поверхні кургану — 1,45 м. Засипку ями складав сірозем з вкрапленням печини та деревного вугілля. На дні могили виявлено поховання воїна, що був покладений прямо на спині, головою на захід (рис. 2). Покійний лежав на дерев'яній підстилці, що фіксувалася по дну ями. Стан решток дуже поганий. Від багатьох кісток зберігся лише тлін. Ноги в колінах розведені вбоки. Череп схилився на ліву скронею. Хребет прямий, в центральній частині дещо вигнутий вліво. Ліва рука — вздовж тіла. Від правої — збереглась лише плечова кістка, що теж лежала вздовж грудної клітини. Вцілів тлін від окремих ребер, ключиць та лопаток. Ноги, спочатку припідняті в колінах, розпалися в боки. Стегнова кістка лівої ноги лежала на кам'яній плитці (17). Між ногами навкис, лезом — до плитки, руків'ям — до правої руки, лежав залізний меч (18). Його покладено поверх залізного ножа з «горбатою» спинкою та кістяним руків'ям (19). Зліва, біля пояса небіжчика, був сагайдак. Від нього лівіше тазу розчищено 4 бронзових наконечники стріл (20—23).

1. Визначення О. Д. Козак (ІА НАН України).

Рис. 12. Горщик середньоскіфського періоду з кургану

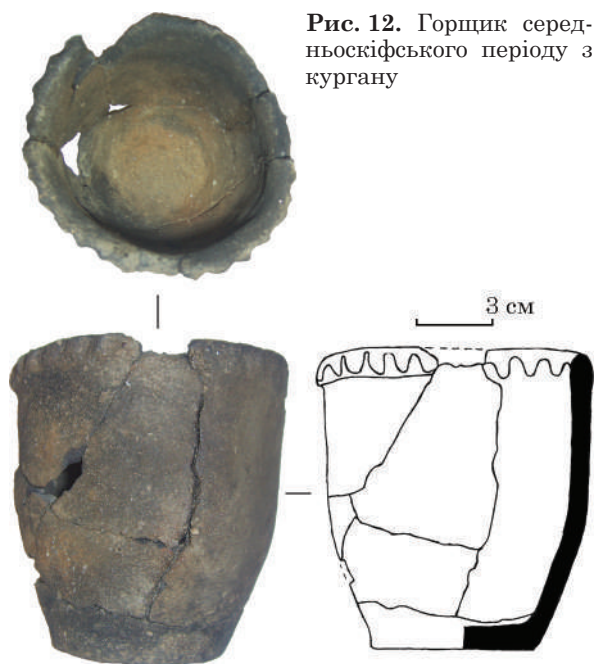

Рис. 13. Гончарна мисочка

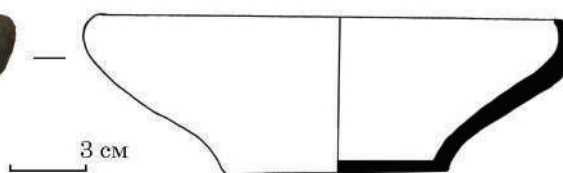

Рис. 14. Ліпна миска

ЗНАХІДКИ

14. Горщик ліпний. По верху він прикрашений відтягнутим валиком із пальцевими втисненнями. З одного боку цей валик добре сформований та нагадує більш ранні — наліпні. З протилежного боку вінець — він вже майже не проглядається, й по верху йдуть, фактично, вже одні защіпи. Перед нами перехідна форма орнаменту раннього середньоскіфського часу, коли архаїчний наліпний валик з защіпами, замінюється спочатку відтягнутим (з тіста тубу), а згодом — вже просто защіпами по

Рис. 15. Кам'яна плитка

верху посудини. Висота горщика — 11,5 см, діаметр вінець — 10,9 см, дна — 6,1 см (рис. 12).

15. Сіроглиняна кружальна мисочка на невисокій ніжці. Поверхня чорного кольору, підлощена. Вінця слабо загнуті всередину та стерті зверху. В ніжці — конусоподібне заглиблення. Висота — 5,2 см, діаметр — до 10,8 см. Висота ніжки — 1 см, діаметр — 3,7—4,3 см (рис. 13).

16. Ліпна миска з поволі загнутими всередину, потовщеними вінцями та виділеним переходом тулубу в дно. Колір сірий. Висота — до 6,4 см. Діаметр верха — 19,4 см, дна — 9,3 см (рис. 14).

17. Кам'яна прямокутна плитка. Три боки — рівні, четвертий утворює тупий кут. Виготовлена вона з місцевого пісковика з характерними коричневими прожилками. Довжина — до 34,3 см, ширина — 19,4—20,2 см, товщина — 1,9—2,1 см. По центру обабіч — сліди сточеності, завглибшки 1—1,5 мм. Зокрема, з одного боку до овальної впадини йде продовгуватий слід. З протилежного, до центрального заглиблення йде вже два таких сліди з протилежних боків (рис. 15). Подібні довгі заглиблення могли утворитись, наприклад, при заточенні кинджала чи невеликого меча. В центрі — цілком могли виправляти й сокиру.

18. Залізний меч, завдовжки 42 см, зі сплющено-метеликоподібним перехрестям розмірами 3,3 × 7,4 см. Воно утворене накладанням двох фігурних пластин обабіч на лезо меча. Навершя відсутне. Не виключено, що у давнину воно було, оскільки при розчистці на кінці руків'я було помітно деяке потовщення. Руків'я прямокутне в перетині, завдовжки 7,4 см, завширшки — 2 см, завтовшки до 0,9 см. Лезо трикутне, завдовжки 31,3 см, завширшки в основі — 5,9 см, завтовшки — до 1,4 см (рис. 16).

19. Ніж залізний, з кістяною зітлілою ручкою, від якої збереглися відбитки не черешкові. Спинка вигнута, лезо сильно сточене в центрі (до 2,5 мм). Довжина пред-

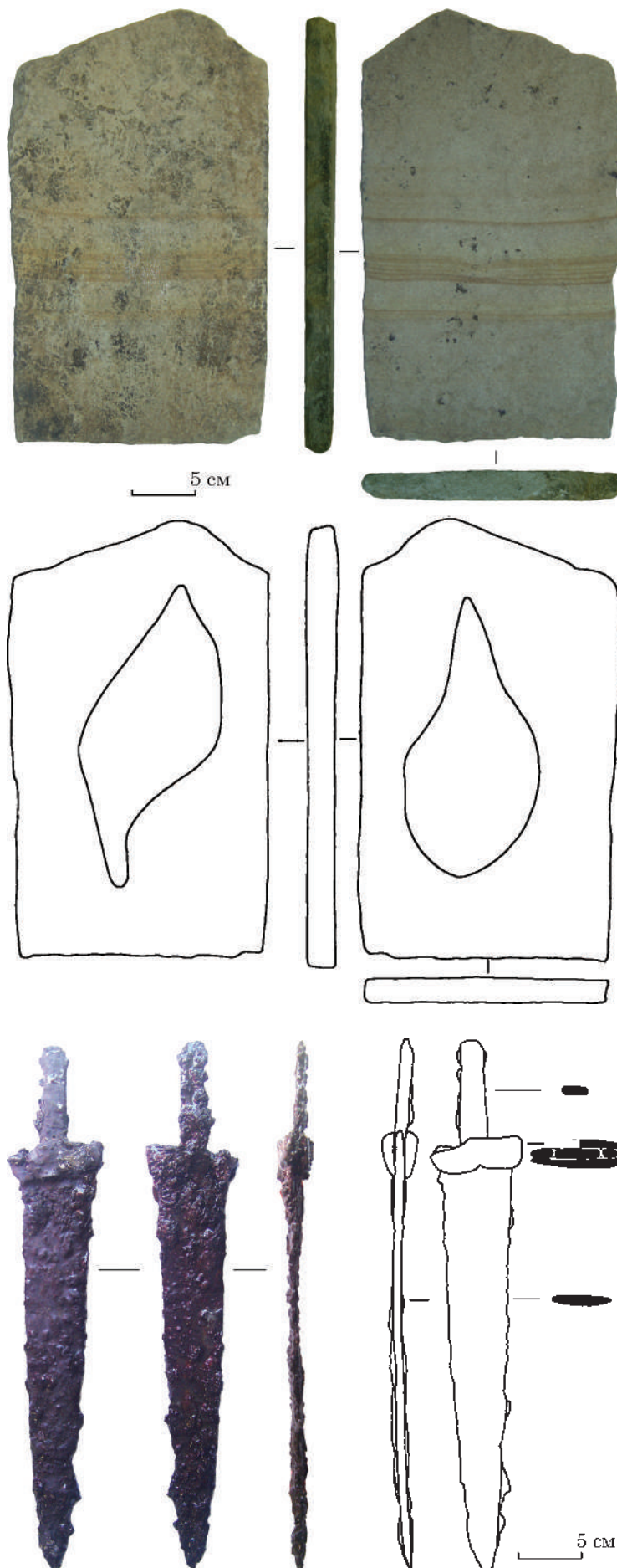

Рис. 16. Залізний меч

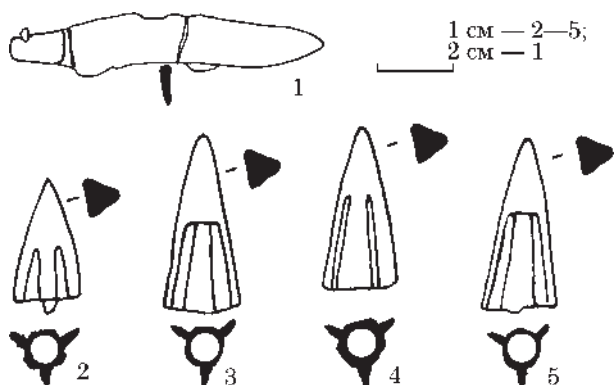

Рис. 17. Знахідки з поховання середньоскіфського часу: 1 — ніж (залізо й кістка); 2—5 — наконечники стріл (бронза)

мета — 8,1 см. Ширина леза — до 1,4 см, його довжина — 6,5 см (рис. 17: 1).

20—23. Чотири трилопатеми базисних наконечників стріл з трикутною, «поважченою» (тригранною на кінці) голівкою, та прихованою втулкою. На одній збоку на втулці наявний отвір з нерівними краями (ливарний брак). Довжина — 1,5—2,1 см, ширина основи — 0,8—1 см (рис. 17: 2—5).

ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРЯДУ ТА ІНВЕНТАРЯ ДОСКІФСЬКОГО КОМПЛЕКСУ

Підкурганний обряд поховань, паралельно з ґрунтовим (Тереножкин 1961, с. 44), характерний для населення доскіфської доби Дніпровського Правобережного Лісостепу. В Потясминні так поховано небіжчиків у насипах 8 і 10 біля Оситняжки, 52 неподалік Гуляй Города, 455 поблизу Макіївки, 113, 163 та ін. на Тенетинці (Ильинская 1975, с. 16, 33, 36, 38, 47). В Пороссі — в курганах 10 біля Стеблева (Клочко, Скорый 1993, с. 56), 321 неподалік Забари, 236, 238, 275 коло Кагарлика (Ковпаненко 1981, с. 23—25), поблизу Тараші (Романюк, Гречко, Могилев 2018). Підкурганні захоронення характерні й для комплексів пізньочорнолісько-жаботинського часу інших регіонів: Середнього Подністров'я (Могилев 2020, с. 132) чи Побужжя (Заец 1979). Утім, курган 97 суттєво відрізняється від них. Тут не виявлено класичного поховання, натомість рештки посуду, зброю, побутові речі принесено зі сторони. Через руйнування центру комплексу не ясно, чи були тут людські рештки. В сусідніх курганах 87 та 100, що являють собою аналогії цьому оригінальному поховально-поминальному комплексу, окремі людські рештки траплялись.

Серед фрагментів кераміки переважають уламки тюльпаноподібних горщиків, декорованих проколами під верхом та валиком із заціпами по корпусу. Це провідна форма кухонного посуду передскіфської доби. Вони домінують

у Правобережному Подніпров'ї, де відомі на Чорноліському (Тереножкин 1952, табл. 11: 2), Залевкинському городищах (Покровська 1952, табл. I: 2); селищах в Іванівці (Могилев, Руденко 2018, рис. 3: 1, 4) та Макіївці (Покровська 1951, табл. I: 2); курганах 8 і 10 коло Оситняжки (Ильинская 1975, табл. XXI: 10, 12), 10 в Стеблеві (Клочко, Скорый 1993, рис. 3: 3), 85 біля Канева, 56 неподалік Синявки (Ковпаненко 1981, рис. 13: 2; 40: 3). Аналогічна ситуація з ними — й на Середньому Дністрі: селища біля Нагорян (Шовкопляс 1954, табл. I: 2, 4), Ленківців (Мелюкова 1958, рис. 2: 1), Теремців, Зіньківців (Могилев 2011, рис. 1: 1—3; 2: 9—11; Могилев, Нечитайло 2016, рис. 2: 4, 6, 7), Дністрівки (Смирнова 1982, рис. 6: 5, 7); кургани поблизу Луки-Врублівецької (Шовкопляс, Максимов 1952, табл. I: 6; Шовкопляс 1956, рис. 7: 3), 1 неподалік Мервинців (Смирнова 1977, рис. 3: 1). Не складає виключення й Середнє Побужжя (Бойко 2004, рис. 2: 28, 30; 3: 1, 2), чи Поворскля (Ковпаненко 1967, рис. 14: 4; 19: 12).

Подекуди, зокрема на деяких пам'ятках Середнього Дністра, такі горщики продовжують широко вживатись й на початку ранньоскіфської доби: Козлів (Белозор, Могилев, Скорый 2010, рис. 7: 3, 7, 9, 21), Непоротове II (Крушельницька 1998, рис. 5: 4). Втім, згодом витісняються банкоподібними формами.

В Українському Лісостепу, як і в кургані біля Мотронинського городища, є деякі варіації в оздобленні вінець таких горщиків. Зокрема, проколи іноді доповнюються заціпами по вінях. В Правобережному Подніпров'ї дані приклади відомі на таких класичних пам'ятках як Суботівське городище (Гершкович 2016, рис. В1: 9) та Жаботинське поселення (Покровська 1973, рис. 5: 1). В Подністров'ї — з Дністрівки (Смирнова 1982, рис. 6: 5) та Непоротового (Крушельницька 1998, рис. 63: 2). В Поворсклі — на Західному укріпленні Більського городища (Шрамко 2006, рис. 7: 3). На Волині — в Могілянському могильнику (Смішко 1957, табл. I: 6). В Мотронинському кургані 97 відомі й уламки горщиків лише з заціпами по верху. В іншому випадку, отвори під верхом доповнюються косими втисненнями палички, що наслідують насічку. Останній декор відомий на Правобережжі Дніпра — в матеріалах Суботівського городища (Гершкович 2016, рис. В9: 4) та Жаботинського селища (Дараган 2011, табл. III: 4). В Середньому Подністров'ї він зафіксований в Дністрівці (Смирнова 1985, рис. 6: 11). В Поворсклі — на Західному укріпленні Більського городища (Шрамко 2006, с. 220, рис. 7: 7, 8).

Валик на корпусі таких посудин, як і в кургані 97, часом замінюється смугою пальцевих втиснень. Залежно від кута, під яким ставили палець, може більше проступати відбиток пучки (як у нашому випадку), чи нігтя, що краще

відомо за аналогіями. Так оздоблено, наприклад, вироби з селища біля підніжжя Московської Гори (Тереножкін 1959, табл. I), Суботівського городища (Гершкович 2016, рис. В8: 2; В12: 7) в Правобережному Подніпров'ї; з поховання 36 Бернашівці (Гуцал 2006, рис. 4: 1), Дністрівки та Григорівського городища на Середньому Дністрі (Смирнова 1986, рис. 3: 8). Рідкіснішими оздобами є втиснення паличкою по корпусу.

У кургані 97 виявлено й фрагмент *горщика* з *валиком та проколами під вінцями*. Ці вироби з'являються ще у доскіфський час, втім тоді вони чисельно поступаються тюльпаноподібним виробам. Такі знахідки добре відомі з Середнього Подніпров'я (Покровська 1973, рис. 5: 12), середніх течій Південного Бугу (Бойко 2004, рис. 3: 9) та Дністра (Смирнова 1986, рис. 5: 1, 2). У ранньоскіфський час їх кількість різко збільшується, вони стають найрозповсюдженішим типом тієї доби.

Миски з кургану 97 мають доволі різноманітний профіль верху. Втім й вироби з прямим верхом, й знахідки з загнутими всередину різноманітно потовщеними вінцями мають паралелі в доскіфських комплексах. На Правобережжі Середнього Дніпра вони відомі з Залевкинського (Покровська 1952, табл. I: 15, 16), Суботівського (Гершкович 2016, рис. В7: 5), Московського городищ (Тереножкін 1961, рис. 44: 3), кургану 486 біля Турії (Ильинская 1975, табл. XXXII: 7). У Середньому Подністров'ї — з курганів 4 і 6 поблизу Луки-Врублівецької (Шовкопляс, Максимов 1952, табл. I: 8; IV: 5), селищ Мерешівка (Левицкий 1987, рис. 2: 7), Дністрівка (Смирнова 1982, рис. 2: 4; 7: 8). В Середньому Побужжі — з Вишеньки 2 (Бойко 2004, рис. 2: 3).

Різнманітне оздоблення верху мисок також знаходять паралелі в доскіфських лісостепових комплексах, хоч іноді продовжує використовуватись і в ранньоскіфську добу. Так, *наколи зсередини*, що формують ззовні «перлини», відомі з насипів 486 біля Турії (Ильинская 1975, табл. XXXII: 7), 27/3 на Лисій Горі біля Таращі (Романюк, Гречко, Могилів 2018, рис. 5: 7, 13), Вільшани (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1994, рис. 1: 2). *Пальцеві втиснення* — порівняно рідкий різновид декору, відомий в нашаруваннях пізнього доскіфського — архаїчного ранньоскіфського часів: Козлів (Белозор, Могилів, Скорый 2010, рис. 9: 16), зольник 5 на Західному укріпленні Більського городища (Шрамко 2006, рис. 6: 22). *Закруглені бічні виступи по вінцях* — більш часті. В доскіфський час вони знайдені на Жаботинському поселенні (Покровська 1973, рис. 6: 3), в кургані 10 в Стеблеві (Клочко, Скорый 1993, рис. 6: 3) в Правобережному Подніпров'ї; в Хухрі в Поворсклі: (Ковпаненко 1967, рис. 15: 7); в Непоротовому (Крушельницька 1998, рис. 66: 11), Мерешівці (Мелюкова 1958, рис. 6: 11) на

Середньому Дністрі. *Коса насічка по вінцях* може бути *паралельною*, чи формувати *кут*. Аналогічне оздоблення відоме з Суботівського городища (Тереножкін 1961, рис. 39: 9; Гершкович 2016, рис. В25: 5), Жаботинського селища (Дараган 2011, табл. 31: 3, 4), кургану 27/3 на Лисій Горі біля Таращі (Романюк, Гречко, Могилів 2018, рис. 5: 14) на Правобережжі Дніпра; Дністрівки (Смирнова 1982, рис. 7: 4; 1984, рис. 7: 4), Непоротового на Середньому Дністрі (Крушельницька 1998, рис. 66: 18; 74: 7); Хухри в Поворсклі (Ковпаненко 1967, рис. 15: 9). *Канелюри* по вінцях мисок виявлені на Залевкинському (Покровська 1952, табл. I: 13) та Суботівському городищах (Гершкович 2016, рис. В2: 11) в Лісостеповому Середньому Подніпров'ї; Рудковецькому городищі (Гуцал 2000, рис. 2; Могилів, Нечитайло 2016, рис. 7: 11), селищі біля Ленківців (Мелюкова 1958, рис. 2: 8) на Середньому Дністрі; в Могиліанах на Волині (Крушельницька 1974, рис. 3: 2).

Корчаги — також типовий тип посуду доскіфської доби. Їх оздоблення має широкі паралелі в пам'ятках тієї доби на теренах Українського Лісостепу. Бічні *виступи-упори* зафіксовані, наприклад, на посудинах з Чорноліського городища (Тереножкін 1952, рис. 7), Жаботинського поселення в Подніпров'ї (Покровська 1973, рис. 7: 12); Дністрівки (Смирнова 1982, рис. 10: 8; 1984, рис. 5: 11; 6: 2—4; 1986, рис. 5: 9), Ленківців, Коновки (Могилів 2010, рис. 5: 10; 6: 14) в Подністров'ї. *Геометричний декор корчаг* відомий з кургану 90 біля Бобріці (Ковпаненко 1981, рис. 14: 5), Жаботинського поселення в Лісостеповому Подніпров'ї, де він нерідко доповнюється конічними наліпами (Вязьмітіна, Покровська 1952, рис. 4). На Середньому Дністрі він зафіксований на Григорівському городищі (Смирнова 1983, рис. 1: 2, 4, 7), поселеннях в Дністрівці (Смирнова 1986, рис. 6: 11), Непоротовому (Крушельницька, 1998, рис. 33: 9). Відомий він і на степових корчагах в чорногорівсько-новочеркаських комплексах (Махортых 2005, рис. 35: 9; 43: 11, 12).

Вельми розповсюджені в доскіфських лісостепових комплексах й різноманітні *черпаки*. Такі їх деталі як форма ручки та наявність виступу на ній, геометричний декор знаходять чисельні паралелі в синхронних старожитностях (Ильинская 1975, табл. VI; XV; XVI; XIX; XXII; XXVI; Ковпаненко 1957, рис. 2; Смирнова 1984, рис. 8). Не рідкісні й *кубки*, зокрема й ті, дно яких втиснуто всередину (Ковпаненко 1981, рис. 52: 5, 9).

Кружечки зі стінок керамічних посудин в Правобережному Подніпров'ї в доскіфську добу знайдені на Суботівському городищі (Гершкович 2016, рис. Н2), Жаботинському поселенні (Дараган 2011, табл. 75: 7—9). На Середньому Дністрі вони виявлені в Мерешівці (Левиц-

кий 1987, с. 100), на Григорівському городищі (Смирнова 1983, рис. 8: 6). Продовжують їх виготовляти й у скіфську добу (Бессонова, Скорый 2001, рис. 60).

Бронзові бляшки з маленькою петлею на звороті відомі з доскіфських нашарувань Григорівського городища (Смирнова 1983, рис. 7: 1), селища в Дністрівці (Смирнова 1984, рис. 9: 1, 2). Продовжують вони існувати й у скіфську добу (Могилов 2008, с. 42).

Бронзові наконечники стріл новочеркасько-го типу — один з провідних культурно-хронологічних індикаторів того періоду. Вони добре відомі в пізніх передскіфських комплексах: в степових курганах (Щепинский 1962, рис. 3: 2—22; Тереножкин 1976, рис. 27: 3), похованнях Українського Лісостепу (Ковпаненко 1962, рис. 1; Скорый 1999, рис. 10: 3—32), пам'ятках Північного Кавказу (Эрлих 2007: рис. 77: 8; 82: 3).

Залізні ножі теж не рідкісні в доскіфських старожитностях. На Лісостеповому Правобережжі Дніпра вони знайдені на Суботівському городищі (Тереножкин 1961, рис. 99: 1, 4—6), поселеннях в Жаботині (Покровська 1973, рис. 4: 30—33) та Адамівці (Березанська 1970, рис. 70: 3), кургані поблизу Вільшани (Ковпаненко, Скорый 2003—2004, рис. 9: 7). В Середньому Подністров'ї — виявлені в захороненні 40 Бернашівського могильника (Гуцал В.А. 2006, рис. 6: 9), на селищі в Дністрівці (Смирнова 1985, рис. 14: 4). Відомі вони й у кіммерійських пам'ятках степу (Махортых 2005, рис. 24: 8—10).

АНАЛІЗ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ ТА ІНВЕНТАРЯ ЗАХОРОНЕННЯ СЕРЕДНЬОСКІФСЬКОГО ПЕРІОДУ

Підкурғанні поховання середньоскіфського періоду складають основу джерельної бази цього часу в Дніпровському Правобережному Лісостепу (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 36), хоча кількість відомих ґрунтових могил теж поступово збільшується (Могилов 2017, с. 303—307). Додамо, що подібною є ситуація й у Степовій Скіфії (Ольховский 1991, с. 51, 61, 66, 74; Могилов 2018, с. 306—308).

Для Правобережного Середнього Подніпров'я цієї доби характерніша наявність однієї центральної могили в кургані. *Впускні поховання* в окремих гробницях не часті (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 37). В степу основні могили теж домінують, складаючи 77 % (Ольховский 1991, с. 66). Захоронення в ямах у Правобережному Лісостепу в той час складають 31 % (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 37). Переважають вони й у степу, де у V ст. до н. е. їх нараховується 78,3 % (Ольховский 1991, с. 57, 65). В обох регіонах повністю домінує інгумація (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 39; Ольховский 1991, с. 57, 66).

Покладання небіжчика у *випростаному стані на спині* за середньоскіфського періоду переважає й у лісостеповому (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 39), й у степовому регіоні (Ольховский 1991, с. 67). Західне орієнтування небіжчика властиве пам'яткам Степової Скіфії (Ольховский 1991, с. 58, 67). На Правобережжі Середнього Дніпра воно, в цілому, теж переважає. Втім, для басейну Тясмина, навпаки, малохарактерне (Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 39; табл. 7).

Ноконечники стріл з поховання відносяться до *базисних* типів. Подібні вістря чисельно домінували в сагайдачних наборах другої половини VI — першої чверті V ст. до н. е. В Українському Лісостепу такі вироби знайдені наприклад в курганах 214 біля Яблунова, 411 поблизу Пекарів, 491 в Макіївці, 425 коло Кулешівки, 497 неподалік Басівки (Галанина 1977, табл. 2: 3, 5; 6: 8; 11: 25—27; 17: 6—9; Ильинская 1968, табл. XXVII: 41).

Залізні ножі з кістяним руків'ям у Скіфії широко розповсюджуються за середньоскіфської доби (Петренко 1967, с. 26), продовжуючи масово застосовуватись й у пізньоскіфській час.

Залізний меч має аналогії у пам'ятках середньоскіфського періоду. Меч з кургану 19 (могила 7) біля Криловки в Криму вирізняється більш тонким центром перехрестя та паралельнішими лезами. В тому комплексі, разом з переважаючими базисними стрілами, трапилась одна з шипом, келермеського типу (Колтухов 2012, рис. 7). Такі перехідні комплекси відомі й у інших курганах, датованих другою половиною VI ст. до н. е. (Могилов, Діденко 2009, с. 48—52). Меч з брускоподібним навершям з поховання 13 некрополя Артющенко 2 (друга чверть V ст. до н. е.) має вже ближче, сплющене метеликоподібне перехрестя та трикутний клинок (Кашаев 2009, рис. 21:6). Відомі ще декілька подібних за формою позакомплексних знахідок, що мають волютоподібне навершя: Грищенці, Катеринославська губернія (Мелюкова 1964, рис. 20: 10, 11), фонди НМІУ (Діденко, Шелехань 2017, рис. 1: 9).

Кам'яна прямокутна точильна плитка. В середньоскіфський час низка таких знахідок відомі з Потясминня та Поросся. Існують як їх утилітарні, так й магичні трактування (Петренко 1967, с. 36; Ковпаненко, Бессонова, Скорый 1989, с. 87; Гуцал 2019, с. 265). Виявлені вони в похованнях, як жінок, так і чоловіків, і можуть мати й прямокутну, й овальну форму. Втім, як і в нашому випадку, один з торцевих боків може бути звужений, чи «виведений на кут». На Тясмині й у Степу вони лежали біля голови (під нею) чи поруч з коліном (під ним) покійника. В Пороссі — на дерев'яному перекритті могили, чи на викиді з неї. Ці предмети знайдені в курганах 404 біля Журовки (Бобринской 1905, с. 24); 20 (центральна могила) над Холодним

Яром, де плитка була поруч зі списками, й інтерпретована як точильна (Бобринской 1887, с. 70); 1 (поховання 1) біля Макіївки (Покровська 1949, с. 131) в Потясміні. А також — під насипами 2, 4, 12 Стеблівського могильника на Росі (Скорый 1997, рис. 12: 14; 24: 8; 40: 1). В Степовій Скіфії така знахідка зроблена в похованні 3 кургану 48 Акташського могильника (Бессонова, Скорый 1984, рис. 2: 4). Цим виробам наведені східні аналогії в савроматів Поволжя, саків казахських степів, і з Тянь-Шаня, та висловлено припущення про їх тамтешні корені (Петренко 1967, с. 36). Зауважимо, що плитка з Мотронинського кургану виготовлена з місцевого пісковика. Прототипи згаданим правобережним лісостеповим виробам можна бачити в цьому регіоні в ранньоскіфську добу. Зокрема, в кургані 7 біля Берестняг в Поросі теж виявлена схожа плитка (Бобринской 1901, с. 101; Ковпаненко 1981, с. 9). Низка виробів походять також з пам'яток архаїчного часу в Західноподільській групі (Гуцал 2019, с. 265).

Липна миска. Такі форми, з виділеним денцем та поволі загнутим вінцем, мають прототипи ще в ранньоскіфську добу, коли вони нерідко декоровані по верху наколами та різноманітними наліпами, як от — в курганах 37 поблизу Бобринці (Ковпаненко 1981, рис. 54: 8) чи 2 групи Медвин 2 (Ковпаненко 1977, рис. 57: 11). В середньоскіфський час таке оздоблення виходить з ужитку, втім форма залишається. Відома вона й у пізньоскіфську добу. Знахідки схожих мисок зафіксовані в курганах 6 у Стеблеві (Скорый 1997, рис. 31: 1), 27 в Казарівці, 70 в Курилівці, 86 в урочищі Секирне (Петренко 1967, рис. 9: 6, 9, 12).

Горщик, як відзначалось, є перехідним типом, зробленим за подобою ранньоскіфських банкоподібних виробів (див. напр. Ильинская 1975, табл. IX: 6; XI: 2, 3). Втім, валик під верхом у нього не наліпний, а відтягнутий. З одного боку — він пророблений слабше, і є переходом, по суті, вже до заціпів по верху, які переважають з початком середньоскіфського часу. Такий декор, зокрема, добре представлений на Мотронинському городищі (Бессонова, Скорый 2001, рис. 28: 9, 12).

Оригінальна *гончарна сіроглиняна мисочка на піддоні.* За профілем загнутих вінець вона нагадує деякі однотипні знахідки з Мотронинського городища (Могилів, Руденко, Панченко 2018, с. 8, рис. 101: 241). Сіроглиняна кераміка з пам'ятки зближуються, переважно, з продукцією Ольвії (Бессонова, Скорый 2001, с. 81). Окремі миски з Ольвії та її округи VI—V ст. до н. е. мають схожу форму верху. Звичайні для них й чорний ангоб та лощення. Втім, форму ніжки посудини з кургану 97 біля Мотронинської цитаделі складно вважати властивою їм (Кривініна 2007, с. 98, 103; рис. 5; 7; Кривініна, Lejpunskaya 2009, fig. 2—3; Буйских

2012, с. 71, рис. 10: 3—20; 11: 1)¹. Натомість, піддон подібної форми інколи трапляється у фракійського кружального сіроглиняного посуду V—IV ст. до н. е. (Bouzek, Domaradzka 2009, fig. 7a; Božkova, Vasileva 2009, fig. 13: 2).

Хронологія передскіфського поховально-поминального комплексу може бути визначена, виходячи з інвентаря. Кухонні горщики, як було показано, характерні для пізньочорнолісько-жаботинського часу (IX—VIII ст. до н. е.). Врізний орнамент на столовому посуді вказує на пізній час в таких межах. Ключовими в кургані є наконечник стріли новочеркаського типу, який дозволяє датувати комплекс другою половиною VIII ст. до н. е. Дата *впускного поховання* в кургані 97, виходячи з сагайдачного набору стріл та перехідного типу горщика, може бути визначена як друга половина VI ст. до н. е.

Майбутнім дослідженням ще належить встановити, чи належав доскіфський комплекс кургану 97 населенню, що проживало за півтора кілометри, на території майбутнього Мотронинського городища, ще до спорудження там цитаделі. Окремі знахідки докелермеського та пізнього передскіфського часу іноді трапляються на цій пам'ятці: кераміка з врізним геометричним орнаментом, вістря стріл (Бессонова, Скорый 2001, рис. 62: 1; рис. 46: 8, 10), псалій жаботинського типу (Могилів 2018a, рис. 1; Могилів та ін. 2019, рис. 2: 3). Не можна поки що й відкидати припущень, що насип могли спорудити мешканці іншого селища, ще не відкритого в гушині холоднорських лісів, адже знахідки доби раннього заліза тут також трапляються.

1. Щиро вдячний д. і. н. А. В. Буйських за люб'язно надані консультації з ольвійських матеріалів.

ЛІТЕРАТУРА

- Березанська, С. С. 1970. Нове джерело до розуміння зольників білогрудівського типу. *Археологія*, XXIV, с. 20-31.
- Белозор, В., Могилів, А., Скорый, С. 2010. Комплекси раннього залізного віку у с. Козлов на Среднем Дністрі. *Трагетія*, XIX, 1, с. 149-174.
- Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1986. Погребение скифского воина из Акташского могильника в Восточном Крыму. *Советская археология*, 4, с. 158-169.
- Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 2001. *Мотронинское городище скифской эпохи*. Киев; Краков: ИА НАН Украины.
- Бобринской, А. А. 1887. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*. I. Санкт-Петербург: М. М. Стасюлевич.
- Бобринской, А. А. 1901. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*. III. Санкт-Петербург: М. М. Стасюлевич.
- Бобринской, А. А. 1905. Отчет о раскопках, произведенных в 1903 году в Черкасском уезде Киевской губернии. *Известия Археологической комиссии*, 14, с. 1-43.

- Бойко, Ю. Н. 2004. Вишенка 2 — новый черноресско-жаботинский памятник в Среднем Побужье. *Древности*, с. 238-259.
- Буйских, А. В. 2012. Керамика VI—V вв. до н. э. из раскопок римского претория в Ольвии. *Археология і давня історія України*, 8, с. 61-73.
- Вязьмітіна, М. І., Покровська, Є. Ф. 1956. Поселення VII—VI ст. до н. е. в околицях с. Жаботин. *Археологічні пам'ятки УРСР*, VI, с. 38-47.
- Галанина, Л. К. 1977. *Скифские древности Приднепровья*. Свод археологических источников, Д1-33. Москва: Наука.
- Гершкович, Я. П. 2016. *Суботовское городище*. Киев: ИА НАН Украины.
- Гуцал, А. Ф. 2000. Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придністровський Лісостеп. В: Баженов, Л. В. та ін. (ред.). *Давня і середньовічна історія України*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський університет, с. 69-79.
- Гуцал, В. А. 2006. Поховальний обряд передскіфського часу на Могилівщині. В: Баженов, Л. В. (ред.). *Друга Могилів-Подільська краєзнавча конференція*. Могилів-Подільський: Oium, с. 47-55.
- Гуцал, В. А. 2019. Дослідження ранньоскіфського кургану біля с. Купин на Хмельниччині. *Археологія і давня історія України*, 2 (31), с. 259-267.
- Дараган, М. Н. 2011. *Начало раннего железного века в Днепровской Правобережной Лесостепи*. Киев: КНТ.
- Діденко, С. В., Шелехань, О. В. 2017. Мечі та кинджали періоду скіфської класики у зібранні Національного музею історії України. *Археологія і давня історія України*, 2 (23), с. 271-278.
- Заец, И. И. 1979. Курганный комплекс раннескифского времени у с. Тютьки Винницкой области. *Советская археология*, 1, с. 256-260.
- Ильинская, В. А. 1968. *Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья*. Киев: Наукова думка.
- Ильинская, В. А. 1975. *Раннескифские курганы бассейна р. Тясмин*. Киев: Наукова думка.
- Кашаев, С. В. 2009. Некрополь Артющенко 2. *Боспорские исследования*, XXII, с. 188-267.
- Клочко, В. И. Скорый, С. А. 1993. К исследованию позднечернолесского погребального обряда. *Российская археология*, 4, с. 54-64.
- Ковпаненко, Г. Т. 1957. Поселення періоду пізньої бронзи і раннього заліза поблизу Охтирки. *Археологія*, XI, с. 95-105.
- Ковпаненко, Г. Т. 1962. Погребение VIII—VII вв. до н. э. в бассейне р. Ворсклы. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 12, с. 66-72.
- Ковпаненко, Г. Т. 1967. *Племена скіфського часу на Ворсклі*. Київ: Наукова думка.
- Ковпаненко, Г. Т. 1977. Курганы скифского времени у с. Медвин в Поросье. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифы и сарматы*. Киев: Наукова думка, с. 40-72.
- Ковпаненко, Г. Т. 1981. *Курганы раннескифского времени в бассейне р. Рось*. Киев: Наукова думка.
- Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1989. *Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья*. Киев: Наукова думка.
- Ковпаненко, Г. Т., Бессонова, С. С., Скорый, С. А. 1994. Новые курганы раннего железного века в Поросье. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Древности скифов*. Киев: ИА НАН Украины, с. 41-62.
- Ковпаненко, Г. Т., Скорый, С. А. 2003—2004. Ольшана: погребение предскифского времени в Днепровской Правобережной Лесостепи. *Stratum plus*, 3, с. 265-288.
- Колтухов, С. Г. 2012. *Скифы Крымского Присивашья в VII—IV вв. до н. э. Погребальные памятники*. Симферополь: Феникс.
- Крапівіна, В. В. 2007. Сіроглиняна кераміка Ольвії VI—V ст. до н. е. *Археологія*, 1, с. 98-106.
- Крушельницька, Л. І. 1974. Пам'ятки могилянського типу. *Археологія*, 13, с. 11-24.
- Крушельницька, Л. І. 1998. *Чорноліська культура Середнього Подністров'я (за матеріалами неперотівської групи пам'яток)*. Львів: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника.
- Левицкий, О. Г. 1987. Горизонт раннего железного века на поселении Мерешовка. В: Борзая, И. Я. (ред.). *Молдавское Приднестровье в первобытную эпоху*. Кишинев: Штиница, с. 92-106.
- Махортых, С. В. 2005. *Киммерийцы Северного Причерноморья*. Киев: Шлях.
- Мелюкова, А. И. 1958. Памятники скифского времени лесостепного Среднего Поднестровья. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 64, с. 5-102.
- Мелюкова, А. И. 1964. *Вооружение скифов*. Свод археологических источников, Д 1-4. Москва: Наука.
- Могилов, О. Д. 2008. *Спорядження коня скіфської доби у Лісостепу Східної Європи*. Київ; Кам'янець-Подільський: Мошинський.
- Могилов, А. Д. 2010. К археологической карте Северной Буковины раннего железного века. *Revista arheologica*, V, 1, с. 98-129.
- Могилов, О. Д. 2011. Теремці — поселення доскіфського часу на Середньому Дністрі. *Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я*, с. 23-31.
- Могилов, А. Д. 2017. Ранняя группа погребений Светловодского могильника. *Археологія і давня історія України*, 2 (23), с. 303-310.
- Могилов, О. Д. 2018а. Скіфські поховання з вузлом з Дніпровського Припорижжя. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 287-315.
- Могилов, О. Д. 2018b. Нові знахідки ранньоскіфського часу на Мотронинському городищі. В: Корост, І. І. (ред.). *Старожитності Лівобережжя Дніпра*. Київ; Котельва: ЦП НАН України і УТОПК, с. 86-88.
- Могилов, О. Д. 2020. О формировании раннескифской культуры на Среднем Днестре. *Stratum plus*, 3, с. 129-170.
- Могилов, О. Д., Діденко, С. В. 2009. Скіфський курган 448 біля с. Журовка — пам'ятка перехідного часу в Потясминні. *Археологія*, 3, с. 45-55.
- Могилов, О., Нечитайло, П. 2016. Археологічні розвідки на поселеннях раннього залізного віку в Середньому Подністров'ї. *Археологія і фортифікація України*, с. 55-66.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В. 2018. Поселення раннього залізного віку біля с. Іванівка в Потясминні. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 245-250.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І. 2018. *Звіт про роботи на Мотронинському городищі (Чигиринський район Черкаської області) в 2018 р.* НА ІА НАН України, ф. 64.
- Могилов, О. Д., Руденко, С. В., Панченко, К. І., Ляшко, Ю. Ю. 2019. Розкопки Мотронинського городища. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.*, с. 306-307.
- Ольховский, В. С. 1991. *Погребально-поминальная обрядность населения Степной Скифии (VII—III вв. до н. э.)*. Москва: Наука.

Петренко, В. Г. 1967. *Правобережжя Середнього Придніпров'я в V—III вв. до н. е.* Свод археологічних джерел, Д 14. Москва: Наука.

Покровська, Є. 1949. Розкопки коло Макіївки. *Археологічні пам'ятки УРСР*, 2, с. 130-138.

Покровська, Є. Ф. 1951. Поселення передскіфського часу в басейні р. Тясмин. *Археологія*, V, с. 192-195.

Покровська, Є. Ф. 1952. Поселення VIII—VI ст. до н. е. на Тясміні. *Археологія*, VII, с. 43-65.

Покровская, Е. Ф. 1973. Предскифское поселение у с. Жаботин. *Советская археология*, 4, с. 169-188.

Романюк, В. В., Гречко, Д. С., Могилів, О. Д. 2018. Дослідження курганів раннього залізного віку в Поросі. *Археологія і давня історія України*, 2 (27), с. 251-263.

Скорый, С. А. 1997. *Стеблев: скифский могильник в Поросье*. Киев: ИА НАН Украины.

Скорый, С. А. 1999. *Киммерийцы в Украинской Лесостепи*. Киев; Полтава: Археологія.

Смирнова, Г. И. 1977. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончены и Жаботин (по материалам курганов у с. Мервинцы на Днестре). *Советская археология*, 4, с. 94-107.

Смирнова, Г. И. 1982. Закрытые предскифские комплексы у села Днестровка-Лука. В: Микляев, А. М. (ред.). *Древние памятники культуры на территории СССР*. Ленинград: Государственный Эрмитаж, с. 30-53.

Смирнова, Г. И. 1983. Материальная культура Григоровского городища (к вопросу о формировании чернолесско-жаботинских памятников). *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 23, с. 60-72.

Смирнова, Г. И. 1984. О формировании позднечернолесской культуры на Среднем Днестре по материалам поселения Днестровка-Лука. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 25, с. 43-60.

Смирнова, Г. И. 1985. Поселение у с. Днестровка — памятник чернолесской культуры на Днестре. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 26, с. 5-29.

Смирнова, Г. И. 1986. Последний сезон работ на чернолесском поселении Днестровка-Лука и вопросы хронологии позднего чернолесья. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 27, с. 8-26.

Смишко, М. Ю. 1957. Погребения раннежелезного века в с. Могиляны, Ровенской области. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 7, с. 54-57.

Тереножкін, О. І. 1952. Розвідки і розкопки 1949 р. в північній частині Кіровоградської області. *Археологія*, VII, с. 110-144.

Тереножкин, А. И. 1959. Комплексная экспедиция на Кременчугской ГЭС и раскопки у Ново-Георгиевска в 1956 году. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 8, с. 3-12.

Тереножкин, А. И. 1961. *Предскифский период на Днепровском Правобережье*. Киев: АН УССР.

Тереножкин, А. И. 1976. *Киммерийцы*. Киев: Наукова думка.

Шовкопляс, І. Г. 1954. Поселення ранньоскіфського часу на Середньому Дністрі. *Археологія*, IX, с. 98-104.

Шовкопляс, І. Г. 1956. Середньодністровська експедиція 1949—1951 рр. *Археологічні пам'ятки УРСР*, VI, с. 29-37.

Шовкопляс, І. Г. Максимов, Є. В. 1952. Дослідження курганного могильника передскіфського часу на Середньому Дністрі. *Археологія*, VII, с. 89-109.

Шрамко, І. Б. 2006. Ранній період в історії геродотівського Гелону (за матеріалами зольника 5). В: Черненко, Є. В. (ред.). *Більське городище та його околиця*. Київ: Шлях, с. 33-56.

Щепинский, А. А. 1962. Погребение начала железного века у Симферополя. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*, 12, с. 57-65.

Эрлих, В. Р. 2007. *Северо-Западный Кавказ в начале железного века. Протомеотская группа памятников*. Москва: Наука.

Krapivina, V., Lejpunskaja, N. 2009. Grey Table Ware from Late Archaic-Early Classical Complexes of the Central Quarter of Olbia Pontica. *Pontica*, XLII, 1, p. 67-76.

Bouzek, J., Domaradzka, L. 2009. Thracian Grey Pottery in Bulgaria: Pistrois and Other Sites. *Pontica*, XLII, 1, p. 199-222.

Božkova, A., Vasileva, D. 2009. Un complexe de céramique monochrome des environs de Simeonovgrad dans la vallée du Hebrus. *Pontica*, XLII, 1, p. 223-244.

REFERENCES

Berezanska, S. S. 1970. Nove dzherelo do rozuminnia zolnykiv bilohrudivskoho typu. *Arkheolohiia*, XXIV, s. 20-31.

Belozor, V., Mogilov, A., Skoryi, S. 2010. Kompleksy rannego zheleznoogo veka u s. Kozlov na Srednem Dnestre. *Tyrage-tia*, XIX, 1, s. 149-174.

Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1986. Pogrebenie skifskogo voyna iz Aktashskogo mogilnika v Vostochnom Krymu. *Sovetskaiia arkheologiia*, 4, s. 158-169.

Bessonova, C. C., Skoryi, C. A. 2001. *Motroninskoe gorodishche skifskoi epokhi*. Kiev; Krakov: IA NAN Ukrainy.

Bobrinskoi, A. A. 1887. *Kurgany i sluchainye arkheologicheskie nakhodki bliz mestechka Smely*. I. Sankt-Peterburg: M. M. Stasiulevich.

Bobrinskoi, A. A. 1901. *Kurgany i sluchainye arkheologicheskie nakhodki bliz mestechka Smely*. III. Sankt-Peterburg: M. M. Stasiulevich.

Bobrinskoi, A. A. 1905. Otchet o raskopkakh, proizvedennykh v 1903 godu v Cherkasskom uезде Kievskoi gubernii. *Izvestiia Arkheologicheskoi komissii*, 14, s. 1-43.

Boiko, Iu. N. 2004. Vishenka 2 — novyi chernolessko-zhabotinskii pamiatnik v Srednem Pobuzhe. *Drevnosti*, s. 238-259.

Buiskikh, A. V. 2012. Keramika VI—V vv. do n. e. iz raskopok rimskogo pretoriia v Olvii. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 8, s. 61-73.

Viazmitina, M. I., Pokrovska, Ye. F. 1956. Poselennia VII—VI st. do n. e. v okolytsiakh s. Zhabotyn. *Arkheolohichni pam'iatky URSR*, VI, s. 38-47.

Galanina, L. K. 1977. *Skifskie drevnosti Pridneprov'ia*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D1-33. Moskva: Nauka.

Gershkovich, Ia. P. 2016. *Subotovskoe gorodishche*. Kiev: IA NAN Ukrainy.

Hutsal, A. F. 2000. Rudkovetske horodyshe i pershyi pokhid skifiv u Prydnistrovskiy Lisostep. In: Bazhenov, L. V. ta in. (ed.). *Davnia i serednovichna istoriia Ukrainy*. Kam'ianets-Podilskiy: Kam'ianets-Podilskiy universytet, s. 69-79.

Hutsal, V. A. 2006. Pokhvalnyi obriadi peredskifskoho chasu na Mohylivshchyni. In: Bazhenov, L. V. (ed.). *Druha Mohyliv-Podil'ska kraieznavcha konferentsiia*. Mohyliv-Podil'skyi: Oium, s. 47-55.

Hutsal, V. A. 2019. Doslidzhennia rannoskifskoho kurhanu bilia s. Kupyn na Khmelnychchyni. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (31), s. 259-267.

Daragan, M. N. 2011. *Nachalo rannego zheleznoogo veka v Dneprovskoi Pravoberezhnoi Lesostepi*. Kiev: KNT.

Didenko, S. V., Shelekhan, O. V. 2017. Mechi ta kyndzhaly periodu skifskoi klasyky u zibranni Natsionalnoho muzeiu

- istorii Ukrainy. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (23), s. 271-278.
- Zaets, I. I. 1979. Kurganyi kompleks ranneskifskogo vremeni u s. Tiutki Vinnitskoi oblasti. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 256-260.
- Ilinskaia, V. A. 1968. *Skify Dneprovskogo Lesostepnogo Levoberezhia*. Kiev: Naukova dumka.
- Ilinskaia, V. A. 1975. *Ranneskifskie kurgany basseina r. Tiasmyn*. Kiev: Naukova dumka.
- Kashaev, S. V. 2009. Nekropol Artiushchenko 2. *Bosporskie issledovaniia*, XXII, s. 188-267.
- Klochko, V. I. Skoryi, S. A. 1993. K issledovaniiu pozdnechernoleskogo pogrebalnogo obriada. *Rossiiskaia arkheologiia*, 4, s. 54-64.
- Kovpanenko, H. T. 1957. Poselessnia periodu piznoi bronzy i rannoho zaliza poblyzu Okhtyrky. *Arkheolohiia*, XI, s. 95-105.
- Kovpanenko, G. T. 1962. Pogrebenie VIII—VII vv. do n. e. v basseine r. Vorskly. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN USSR*, 12, s. 66-72.
- Kovpanenko, H. T. 1967. *Plemena skifskoho chasu na Vorskli*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kovpanenko, G. T. 1977. Kurgany skifskogo vremeni u s. Medvin v Porose. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skify i sarmaty*. Kiev: Naukova dumka, s. 40-72.
- Kovpanenko, G. T. 1981. *Kurgany ranneskifskogo vremeni v basseine r. Ros*. Kiev: Naukova dumka.
- Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1989. *Pamiatniki skifskoi epokhi Dneprovskogo Lesostepnogo Pravoberezhia*. Kiev: Naukova dumka.
- Kovpanenko, G. T., Bessonova, S. S., Skoryi, S. A. 1994. Novye kurgany rannego zheleznoho veka v Porose. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Drevnosti skifov*. Kiev: IA AN Ukrainy, s. 41-62.
- Kovpanenko, G. T., Skoryi, S. A. 2003—2004. Olshana: pogrebenie predskifskogo vremeni v Dneprovskoi Pravoberezhnoi Lesostepi. *Stratum plus*, 3, s. 265-288.
- Koltukhov, S. G. 2012. *Skify Krymskogo Prisivashia v VII—IV vv. do n. e. Pogrebalnye pamiatniki*. Simferopol: Feniks.
- Krapivina, V. V. 2007. Sirohlyniiana keramika Olvii VI—V st. do n. e. *Arkheolohiia*, 1, s. 98-106.
- Krushelnytska, L. I. 1974. Pamiatky mohylianskoho typu. *Arkheolohiia*, 13, s. 11-24.
- Krushelnytska, L. I. 1998. *Chornoliska kultura Serednoho Podnistrov'ia (za materialamy neporotivskoi hrupy pam'iatok)*. Lviv: Lvivska naukova biblioteka im. V. Stefanyka.
- Levitskii, O. G. 1987. Gorizont rannego zheleznoho veka na poselenii Mereshovka. In: Borziak, I. Ia. (ed.). *Moldavskoe Pridnestrove v pervobytnuiu epokhu*. Kishinev: Shtinitsa, s. 92-106.
- Makhortykh, S. V. 2005. *Kimmeriitsy Severnogo Prichernomorja*. Kiev: Shliakh.
- Meliukova, A. I. 1958. Pamiatniki skifskogo vremeni lesostepnogo Srednego Podnestrovia. *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR*, 64, s. 5-102.
- Meliukova, A. I. 1964. *Vooruzhenie skifov*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, D 1-4. Moskva: Nauka.
- Mohylov, O. D. 2008. *Sporiadzhennia konia skifskoi doby u Lisostepu Skhidnoi Yevropy*. Kyiv; Kam'ianets-Podilskiy: Moshynskiy.
- Mogilov, A. D. 2010. K arkheologicheskoi karte Severnoi Bukoviny rannego zheleznoho veka. *Revista arheologica*, V, 1, s. 98-129.
- Mohylov, O. D. 2011. Teremtsi — poselessnia doskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohiia i fortyfikatsiia Serednoho Podnistrov'ia*, s. 23-31.
- Mogilov, A. D. 2017. Ranniaia gruppa pogrebenii Svetlovodskogo mogilnika. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (23), s. 303-310.
- Mohylov, O. D. 2018a. Skifski pokhovannia z vuzdoiu z Dniprovskoho Pryporizhzhia. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (27), s. 287-315.
- Mohylov, O. D. 2018b. Novi znakhidky rannoskifskoho chasu na Motronynskom horodyshchi. In: Korost, I. I. (ed.). *Starozhytnosti Lioberezhzhia Dnipra*. Kyiv; Kotelva: TsP NAN Ukrainy i UTOPIK, s. 86-88.
- Mogilov, O. D. 2020. O formirovanii ranneskifskoi kultury na Srednem Dnestre. *Stratum plus*, 3, s. 129-170.
- Mohylov, O. D., Didenko, S. V. 2009. Skifskiy kurhan 448 bilia s. Zhurovka — pamiatka perekhidnoho chasu v Potiasmynni. *Arkheolohiia*, 3, s. 45-55.
- Mohylov, O., Nechytailo, P. 2016. Arkheolohichni rozvidky na poselessnia rannoho zaliznoho viku v Serednomu Podnistrov'i. *Arkheolohiia i fortyfikatsiia Ukrainy*, s. 55-66.
- Mohylov, O. D., Rudenko, S. V. 2018. Poselessnia rannoho zaliznoho viku bilia s. Ivanivka v Potiasmynni. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (27), s. 245-250.
- Mohylov, O. D., Rudenko, S. V., Panchenko, K. I. 2018. *Zvit pro roboty na Motronynskom horodyshchi (Chyhyrinskyy raion Cherkaskoi oblasti) v 2018 r.* NA IA NAN Ukrainy, f. 64.
- Mohylov, O. D., Rudenko, S. V., Panchenko, K. I., Liashko, Yu. Yu. 2019. Rozkopky Motronynskoho horodyshcha. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2017 r.*, s. 306-307.
- Olkhovskii, V. S. 1991. *Pogrebalno-pominalnaia obriadnost naseleniia Stepnoi Skifi (VII—III vv. do n. e.)*. Moskva: Nauka.
- Petrenko, V. G. 1967. *Pravoberezhie Srednego Pridneprov'ia v V—III vv. do n. e. Svod arkheologicheskikh istochnikov*, D 14. Moskva: Nauka.
- Pokrovska, Ye. 1949. Rozkopky kolo Makiivky. *Arkheolohichni pamiatky URSR*, 2, s. 130-138.
- Pokrovska, Ye. F. 1951. Poselessnia peredskifskoho chasu v baseini r. Tiasmyn. *Arkheolohiia*, V, s. 192-195.
- Pokrovska, Ye. F. 1952. Poselessnia VIII—VI st. do n. e. na Tiasmyni. *Arkheolohiia*, VII, s. 43-65.
- Pokrovska, E. F. 1973. Predskifskoe poselenie u s. Zhabotin. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 169-188.
- Romaniuk, V. V., Hrechko, D. S., Mohylov, O. D. 2018. Doslidzhennia kurhaniv rannoho zaliznoho viku v Porosi. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (27), s. 251-263.
- Skoryi, S. A. 1997. *Steblev: skifskii mogilnik v Porose*. Kiev: IA NAN Ukrainy.
- Skoryi, S. A. 1999. *Kimmeriitsy v Ukrainiskoi Lesostepi*. Kiev: Poltava: Arkheologiia.
- Smirnova, G. I. 1977. O khronologicheskome sootnoshenii pamiatnikov tipa Sakharna-Soloncheny i Zhabotin (po materialam kurganov u s. Mervintsy na Dnestre). *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 98-107.
- Smirnova, G. I. 1982. Zakrytye predskifskie komplekxy u sela Dnestrovka-Luka. In: Mikliaev, A. M. (ed.). *Drevnie pamiatniki kultury na territorii SSSR*. Leningrad: Gosudarstvennyi Ermitazh, s. 30-53.
- Smirnova, G. I. 1983. Materialnaia kultura Grigorovskogo gorodishcha (k voprosu o formirovanii chernolessko-zhabotinskikh pamiatnikov). *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 23, s. 60-72.
- Smirnova, G. I. 1984. O formirovanii pozdnechernoleskoi kultury na Srednem Dnestre po materialam poselessnia Dnestrovka-Luka. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 25, s. 43-60.
- Smirnova, G. I. 1985. Poselenie u s. Dnestrovka — pamiatnik chernolesskoi kultury na Dnestre. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 26, s. 5-29.
- Smirnova, G. I. 1986. Poslednii sezon rabot na chernolesskom poselenii Dnestrovka-Luka i voprosy khronologii pozdnego chernolessia. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 27, s. 8-26.
- Smishko, M. Iu. 1957. Pogrebeniia rannezheleznoho veka v s. Mogiliany, Rovenskoj oblasti. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN USSR*, 7, s. 54-57.
- Terenozhkin, O. I. 1952. Rozvidky i rozkopky 1949 r. v pivnichnii chastyni Kirovohradskoi oblasti. *Arkheolohiia*, VII, s. 110-144.
- Terenozhkin, A. I. 1959. Kompleksnaia ekspeditsiia na Kremenchugskoi GES i raskopki u Novo-Georgievskia v 1956 godu. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN USSR*, 8, s. 3-12.
- Terenozhkin, A. I. 1961. *Predskifskii period na Dneprovskom Pravoberezhie*. Kiev: AN USSR.
- Terenozhkin, A. I. 1976. *Kimmeriitsy*. Kiev: Naukova dumka.
- Shovkopliias, I. H. 1954. Poselessnia rannoskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohiia*, IX, s. 98-104.
- Shovkopliias, I. H. 1956. Serednodnistrovska ekspeditsiia 1949—1951 rr. *Arkheolohichni pamiatky URSR*, VI, s. 29-37.

Shovkoplias, I. H. Maksymov, Ye. V. 1952. Doslidzhennia kurhannoho mohylynka peredskifskoho chasu na Serednomu Dnistri. *Arkheolohiia*, VII, s. 89-109.

Shramko, I. B. 2006. Rannii period v istorii herodotovskoho Helonu (za materialamy zolnyka 5). In: Chernenko, Ye. V. (ed.). *Bilskhe horodyshche ta yoho okruha*. Kyiv: Shliakh, s. 33-56.

Shchepinskii, A. A. 1962. Pogrebenie nachala zheleznogo veka u Simferopolia. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii AN USSR*, 12, s. 57-65.

Erlikh, V. R. 2007. *Severo-Zapadniy Kavkaz v nachale zheleznogo veka. Protomeotskaia grupa pamiatnikov*. Moskva: Nauka.

Krapivina, V., Lejpunskaja, N. 2009. Grey Table Ware from Late Archaic-Early Classical Complexes of the Central Quarter of Olbia Pontica. *Pontica*, XLII, 1, p. 67-76.

Bouzek, J., Domaradzka, L. 2009. Thracian Grey Pottery in Bulgaria: Pistiros and Other Sites. *Pontica*, XLII, 1, p. 199-222.

Božkova, A., Vasileva, D. 2009. Un complexe de céramique monochrome des environs de Simeonovgrad dans la vallée du Hebrós. *Pontica*, XLII, 1, p. 223-244.

O. D. Mogyliv, K. I. Panchenko,
S. V. Rudenko

THE BARROW OF THE EARLY IRON AGE NEAR MOTRONYN HILLFORT

In 2019, the Scythian Right-bank expedition organized by the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine and the National Historical and Cultural Reserve «Chyhyryn» excavated the barrows on the Motronyn hillfort suburb, located near Melnyky village, Chyhyryn district, Cherkasy Region, in the south of the Forest-Steppe of Dnieper Right-bank area.

The barrows were erected in pre-Scythian Age and the barrow 97 also contained the inlet Scythian burial. This mound was 0.65 m high, the diameter was 8.8—9.8 m. A pre-Scythian burial-memorial complex was discovered under the mound, destroyed by a later burial. Finds from it are represented by fragments of ceramic ware: pots, large earthenware pots, bowls, ladles. Some fragments are decorated with geometric patterns. Ceramic spindle whorls, iron knives, bronze arrowheads, plaques, and animal bones were also found.

During the Middle Scythian period another deceased was buried in the center of the mound. The tomb had the shape of a rectangular pit, oriented along the west — east line. Its length was 1.89—2.16 m, width — 0.7—0.82 m, depth from the surface of the mound —

1.45 m. The skeleton laid supine, with its head to the west. The left leg was lying on a stone slab. A quiver with arrows was placed next to it. An iron sword and a knife with a bone handle were found near the belt. This burial was also accompanied with the laying of wares in the mound borders. A pot was buried in the north, and handmade and wheel-made bowls in the east.

Pre-Scythian finds from the mound have analogies in different regions of the Ukrainian Forest-Steppe where antiquities of the Late Chornoliska and Zhabotyn cultures are widespread, in particular on the Middle Dniester and in the Southern Bug River region, on the Right-bank of the Dnieper and in the Vorskla River region. A set of pottery and an arrowhead of the Novocherkassk type allows us to date the mentioned assemblage by the second half of the 8th century BC.

Funeral rite and grave goods of the Scythian Age burial also have parallels in the sites of that time, including the south of the Right-bank of Middle Dnieper. According to the pot type and arrowheads, this burial can be dated to the second half of the 6th century BC.

Keywords: mound, burial, Pre-Scythian time, Scythian period, armament, dishes, Dnieper Right-Bank Forest-Steppe region.

Одержано 17.04.2021

МОГИЛОВ Олександр Дмитрович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

MOGYLOV Oleksandr D., Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-2400-2380,
e-mail: mogilovod@gmail.com.

ПАНЧЕНКО Кирило Ігорович, викладач, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна

PANCHENKO Kyrylo I., Lecturer, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, Kropivnitsky, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-3988-5294,
e-mail: pankir90@gmail.com.

РУДЕНКО Сергій Вікторович, завідувач сектору, НІКЗ «Чигирин», Чигирин, Україна.

RUDENKO Serhiy V., head of the Branch, NIKZ «Chygyryn», Chygyryn, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-9347-8083,
e-mail: serhii_rudenko@ukr.net.